

TÓTH LÁSZLÓ

Úton, avagy Anyaöl és anyaföld között

Régi-új vonások Kulcsár Ferenc arcképéhez

Azt gondolom, van abban valami magasabb értelem, hogy nemzedéktársam, Kulcsár Ferenc költői pályájának legelején egy olyan vers áll – Dúdor István festménye alá írta, *Az idő hallgatása* –, amelyet egy képzőművészeti alkotás ihletett, s földi pályája legutolsó szakaszát is legfőképpen képző- és fotóművészekhez – Jakoby Gyulához, Tóthpál Gyulához, Janiga Józsefhez és Lipcsey Györgyhöz (mint korábban is anyyiakhoz) – címzett, általuk inspirált, vagy tőlük összeállított, tiszteletükre szerkesztett opusok jellemzik. E nevezetes Dúdor-képen egy emberalak ül a kozmosz közepén, a semmibe vetve, s árvaságával mégis a *minden* ellen tüntet, azzal perel, így adva értelmet a létnek s létezésnek. De hosszan sorolhatnánk barátunk további nagy verseit, melyekben *kép* és *ihlet*, *látás* és *gondolat*, *gondolat* és *hit*, *hit* és *lázadás* oly szorosan kapaszkodnak egymásba, mint keveseknél, mint csak az igazán nagyoknál. Mert az emberi lélek tartományai határozzák meg egész pályáját, ez iker-minőségek adják annak belső egységét, a nyers valóságtól a transzcendens felé tartó ívét is. A Tözsér Árpád szerkesztette *Egyszemű éjszakában* történt közös antológiai bemutakozásunkat követően ugyanis Kulcsár előtt (is) hirtelen kitánult/kitágult a világ, s a távlatok egyúttal feszültségekkel, külső és belső drámákkal telítették meg életét, megsejtette vele, hogy a világ egy, hogy a létező és a létezőn túli, a tárgyiasult és a transzcendens világok együtt adnak háttérrel/közeget az emberi létnek, létezésnek, s hogy mi már nem valamely, többé-kevésbé behatárolható kultúra – hanem határtalan *kultúrák* gyermekei vagyunk. Vagy ahogy Kulcsár összegzi a kereken három és fél évtizeddel későbbi *Bálám szamarának A genesis aranya* című szövegében: „Úton vagyunk. És micsoda úton! A másság egyazon útján.”

Máig tartom, hogy Kulcsár ez időben nemzedékem azon tagjai közé tartozik – beleértve magyarországi pályatársainkat is –, akik a legszélesebb regiszteren képesek megszólalni, s azt sem lenne nehéz bizonyítani, hogy akkori próbálkozásaink közül az ő nevéhez – főleg a *Napkitörések*hez – kötődik, még mai olvasatban is, a legtöbb, nemzedékünk útkeresését, világérzékelését, poétikai-noétikai törekvéseit, erkölcsi kánonjait, nyelvvel való küzdelmeit máig leghitelesebben tükröző opus. (Mint példának okáért a *Kijelentő mondatok*, az *Ádám kering – betonból párolog*, a *Halottsirató*, a *Távirat Istenek*, az említett *Az idő hallgatása*, az *Úgy legyen*, a *hermafrodita éneke*, a *kétnemű isten hegedőse*, a *Zsóka*, az *Asszony-öz látogatása*, a *házinéni lírai*, továbbá a *Lefekvés előtt*, a *Parasztos Prométheusz*, na és persze a minket élesen és értetlenül támadó Szalatnai Rezsőnek címzett *Nyílt levél* is.) S ahhoz sem fér kétség, hogy a személyiség- és nyelvkeresés tragikuma, illetve a közösségi (nemzeti-ségi, kisebbségi) sors drámái egyikünk műveiben sem jelennek meg olyan izzással, mint Kulcsár köteteiben, s nem idegen ettől a költészettől – mint ahogy

magától a költészettől sem – az a fajta közéleti ihletettség, illetve a nyomasztó társadalmi gondoknak, sőt időnként a politikumnak a versbe való minduntalan beszüremkedése, amely Kulcsár Ferencnek az 1970–1980-as évek fordulóján írt verseit, köteteit (*Édennek neveztem*, 1975; *Krónikatöredék*, 1979), illetve a politikai okok miatt évekig várankozólistára helyezett *A felkiáltójeles embert* (1987) jellemzi. Egyidejűleg az újraéledő szlovák nacionalizmus felől is egyre erősödő támadások érték ekkoriban költőnk szűkebb közösségét, a csehszlovákiai magyarságot, mely támadások annak múlttudata, nemzetiségi önismerete, nyelvének széles körű használata és iskolarendszere ellen irányultak elsősorban, valamint arra, hogy a szóban forgó töredéknépet elszakítsák a magyar művelődés egészétől. Természetesnek gondolom hát, hogy – a kor kihívásaira adott lehetséges válaszként – a személyiség önazonosságát kereső és féltő versek elé ez idő tájt a közösségi identitáskeresés és -megőrzés opusai tolakodnak, a költői attitűd pedig a krónikásszerep fölerősödéséről tanúskodik. S a szárnyalás helyett a költő leszáll a lassú, nehéz léptektől döngő földre, s mintegy pajzsként tarja maga elé a nyelv, az anyanyelv szentségét – Kulcsár egyik nagy lélegzetű verskompozíciójának címében a nyelv *Óriás arany-organaként* jelenik meg –, s a „Kétszer születtem itt: véletlenül, vérben egy őszi délután, / s másodsor, mikor beszélni tanított anyám...” magatartása válik – már-már azt hinné az ember: kissé túldimenzionáltan – lírája ekkori legjellegzetesebb jegyév. Magához és gondolataihoz illő magatartásmintákat keresve a nagy hanvai magányos, Tompa Mihály (*Tompa Mihály ismeretlen költői levele*), továbbá Ady Endre (*Bazalt-Virág*), József Attila (*Én szeretlek, és nem hiszem az istent*), valamint a „stósi remete”, Fábry Zoltán (*A krónikás kiáltása*), továbbá a losonci festő, Szabó Gyula (*A felkiáltójeles ember*), illetve a „kassai Chagall”, Jakoby Gyula (*Ezeregyéjszaka*) felé fordul ekkor (mely hosszúversét, átdolgozva/kiteljesítve, s a festő műveivel kiegészítve élete vége felé külön kötetként is kiadta), ám e minták olykor gúzsba is kötik, meg is béklyózzák őt. Mi több, számomra is túl harsány, túl deklaratív és dekoratív helyenként, sőt, rendíthetetlen társadalmi igazságérzete, a titkosrendőrség kitüntető figyelmétől sem visszariadó közéleti hevülete szövegeinek bizonyos hevenyészettséget, kócoságát is okozza ekkoriban. Robusztusságával, költészetének elemi erejével, lendületével mégis, mindezek ellenére megnyerő tud lenni, s minden mozdulatából érződik, hogy egy nagyszabású költői projektum szolgálatában áll. Ahogy Tözsér Árpád írja róla valahol: „Kulcsár Ferenc par excellence költő: akkor is költő lenne, ha soha egy sor verset sem írt volna le. Az a költő ő, aki egész életével, mozdulataival, magatartásával, életvitelével poeta, aki a nyelv titkával él, s a nyelve az emberi lét metafizikájával.” A nyelv, a nyelvvel való állandó foglalatossága, a nyelv spirituális tisztelete, abszolutizálása ugyanannak a révült rituálénak a részévé válik Kulcsárnál, amely a verset is egyfajta szakralitássá avatja számára.

Kulcsár következő két könyve is – az 1991-es versválogatását, *A felkiáltójeles embert* nem számítva most –, a már az 1989-es fordulat lelket-szellemet felszabadító lendületének hatására készült én- és istenkereső esszékötete, az 1992-es *Imádságok*, s különösen az 1993-as *Mindig* ennek a szakralitásnak a továbbírása, de úgy, hogy pályájának már régóta várt nem-euklideszi fordulatát, költészetének, szemléletének, nyelvének a sallangoktól való megtisztítását is meghozza. Tulajdonképpen visszatérés ez a kötet a költő egyik legkorábban elhíresült, még legelső pályaszakaszát nyomatékosító, fentebb már megidézett verséhez, *Az idő hallgatásához*, a semmivel szembesülő ember képéhez,

kozmosz magányához is. A *Mindig* fiktív lírai hőse szintén a semmivel néz szembe, s tekintetével a kanti transzcendentális dimenzióit fürkészi, akinek élete permanens köztes-állapotban, afféle „anyaöl és anyaföld” (*Között*) közti „tündöklő hontalanságban” (*Otthon*), a háromidejű és háromdimenziójú létezés szinkronitásában telik. S erre a semmibe vetett emberre a világűr hidegéből a maga képére formált Isten arca néz vissza, a teremtő és a teremtdő, mert lennie kell valakinek a teremtés káprázata mögött (*Lyuk*), aki által életünk a létbe tart (*Ünnep II.*).

Az 1993-as *Mindig*, illetve Kulcsár Ferenc következő verseskönyve, a 2005-ös *Bálám szamara* között viszonylag hosszú idő: tizenkét esztendő telt el, s e kötet megint a változás könyve lesz, még ha ez a változás nem is jelent újabb gyökeres fordulatot költőnk pályáján. Kulcsár az összegzés felé mozdul el itt: a *Bálám szamara* bevallottan egyfajta szintézis kíván lenni, mindazoknak a konkrét élet-, valamint nyelvi, gondolati és spirituális-transzcendentális tapasztalatoknak az egybeírása, melyek addigi költészetét, köteteit jellemezték. Könyve legfőbb szervezőeleme az önéletrajziság, az önmagára reflektáltság, s maga a textus a történetmondás logikájának vetetik alá, ami egyfelől a szövegtervezés tudatosságát, másfelől a meseelemek bizonyos esetlegességeit is előre vetíti. A *Bálám szamara* – címlapján Jakoby Gyula különös, metaforikus-sá növesztett szamarával, melyet a nagy kassai festőidol maga életében afféle önarcképként értelmezett – tulajdonképpen regény, melynek központi alakja, R. C. (= Kulcsár Ferenc) úgy botorkál végig a saját életén, hogy minduntalan a körülötte (s benne) levő világra reflektál. Kulcsár nyelvezete egyszerűsödik, dísztelenségével a beszélt nyelvhez közelít, miközben minduntalan át- meg átszövik a legkülönfélébb irodalmi és művelődés-, valamint művészettörténeti reminiscenciák, allúziók, előre- és visszautalások, azaz – verses esszéregényének kulturális idézetei végső soron a maga személyes történetét is segítenek beemelni az időtlenség távlatába.

Bizonyos értelemben ennek a kötetnek a folytatása és R. C. történetének (történeteinek) a továbbmondása – az életösszegzés továbbírása – Kulcsár következő verseskönyve, az *Ámen és Ómen* (2012), melynek szerteágazó témavilága főleg a költő két legnagyobb alapélménye: az egyetemességtudat, a mindenütt-otthon-levés, a mindenben-benne-levés, valamint a halálközelség átélése köré szerveződik, s mindez páratlanul gazdag hangolásban (a biblikus, himnikus, elégikus, balladai hangfekvéstől a groteszken és az abszurdon át a szarkazmusig fokozódó iróniáig és öniróniáig). S ezt az egyetemesség- és időtlenség-élményt, ezt a végtelen-érvényűséget erősítette fel olvasójában a költő összegyűjtött verseinek 2013-as kötete, a *Mindig* is, mely a maga teljességében láttatta a költő lírai magánuniverzumának addigi *fragmentumait*. Emellett azonban Kulcsár továbbra is az önösszeszedés, az önösszegzés lendületétől hajtva a rá következő esztendőben szülőföldje, a Bodroghöz ürügyén a gyermekversek hangján és játékoságával szól „kicsikhez és nagyokhoz” a mindünkben benne levő és mindünket körülölelő mikro- és makrokozmoszról (*Kerek világ közepében*, 2014). Mely nagy ívű és tarka összefoglalója egyúttal azt is nyomatékosítja, hogy költőnk – megalázóan gyér recepciója ellenére – egyben a kortárs magyar gyermekirodalomnak, gyermekvers-költészetnek is egyik, a weöresi utat járó kimagasló alakja. Megint más oldalról világítja meg Kulcsár teljességigényét eddigi két esszékötetete (*Imádságok*, 1992; *A pillangó szárnyverése*, 2012), melyek közül különösen ez utóbbi kaleidoszkópja vall teremtett világának sokrétűségéről és sokszínűségéről. (Mellesleg a halála előtti esztendőben Kulcsár

Benépesült magány címmel összeállította és lezárta harmadik esszégyűjteményének az anyagát is, mely egyelőre felméretlen hagyatékában várja kiadóját és megjelenésének támogatóit.) *A pillangó szárnyverése* – alcíme szerint *Egy diárium tépett lapjai* – nem véletlenül ígér naplót, naplőfeljegyzéseket, naplólapokat, mind indítatásuk szerint, mind formai-műfaji tekintetben változékony reflexiókat. Hiszen a napló az a minden esetben esemény- és élménykövető írásnem, mely nem előzetes elhatározás, plánum alapján készül, hanem a benne följegyzettek a szó legszorosabb s eredeti értelmében mindenkor *diktátumok* („tollba mondott szövegek”), melyeket a megörökítendő események, élmények *mondanak* tollba – illetve *számítógépbe* – a krónikásnak, melyek nyelvről, formájáról, tartalmáról is ők maguk döntenek, s nem az esetükben csupán a médium szerepét betöltő lejegyzőjük. Márpedig *A pillangó szárnyverése* pontosan ilyen könyv, mely veretes – mondhatni, műfaji értelemben: klasszikus – esszéi mellé csendes emlékezőt, (lírai) vallomást, filozófiai töltetű aforizmat, művelődés-, gondolkodás-, biblia- és hittörténeti ihletésű elmélkedést, vallásbölcséletet, történelemfaggató és társadalombíráló okfejtést, mintaszerű publicisztikát (szépirodalom felé kacsingató karcolatot, dühödtt epeömlést, vitriolos pamfletet), találó író- és művészportrét, lelemény teli jellegkeresést és jelleg-elemzést egyként odasorol, sőt még egy vers is található benne, *A dereski festő* (s biztosan nem véletlen, hogy ez is korán elhalt festő barátját, Dúdor Istvánt idézi, akinek ez írásomban már kétszer is idézett festménye, *Az idő hallgatása* már költőnk pályakezdését is erősen meghatározta).

Élet és irodalom szétválaszthatatlanul egy volt Kulcsár Ferencnél mindig; ugyanazok a kompozíciós elvek működtették életét is, mint amelyek mentén életműve is kibontakozott, beteljesedett. Bár most még, mindössze néhány hónappal a halála után, lehet, nem látjuk teljesen, de a *teljességet* hagyta maga után – műveivel, műveiben. Az emberlét ellentétes pólusait volt képes egybefogni minden pillanatban; *lelkiség és közéletiség* egységét kevesen tudták nála érvényesebben, hitelesebben élni, képviselni. Amiről pedig rendre megszoktunk feledkezni, szerkesztőnek is céhének elsőrangú mestere volt, azok közül való, akik a legmagasabb szinten s hivatásként értelmezték és élték meg szakmájukat, akik még meg tudtak örülni egy rossz mondattól, félreacsúszott kifejezéstől, akik még *bele tudtak halni* egy egy-egy hibás intonációba, vagy éppen a kész könyvben benne maradt ostoba sajtóhibába. De műkritikusnak, képzőművészeti írónak – képolvasónak, képértelmezőnek – is az elsőrendűek közül való volt, s életművének ez a része (is) eddig szinte még teljességgel feltáratlan. S folytatva, vitapartnerként, a közösség és a közélet dolgait a maga legszemélyesebb magánügyeként értelmező, afféle világi *hitvitázó*ként is a leghevültebbek közé tartozott. Ha pedig igazság- és közösségi felelősségérzetétől fűtötten annak idején nem érdekelte a diktatúra titkosrendőrségének figyelme, közömbös maradt a szabadság *megmondóembereinek* tilalomfáit illetően is. Tanulságos lenne újraolvasni például e tekintetben Kulcsár elmúlt évtizedekbeli publicisztikáját, mely írásai, különösen az 1989-et követő közéleti tárgyú cikkei máig meggondolkodtató darabokat tartogat(hat)nak számunkra. Melyekből az is tisztán látszik, hogy közéleti csatározásai közepette arra is fittyet hányt, hogy miközben fegyvert fogott eszményeiért – „A hit cselekedetek nélkül halott”, tudjuk jól Jakab apostoltól –, sebeket is bőven kapott. Amikor pedig már nem volt érv, nem volt fegyver ellene, támadói elhallgattatták, elhallgatták, letagadták, kitiltották kánonjaikból, olyannyira, hogy élete utolsó éveiben még a nevét sem lehetett olvasni az ellenőrzésük

2014 februárjában a Balassi-emlékkarddal, Zirig Árpád és Varga Imre társaságában

alatt tartott orgánumokban. De nem pártoltak el tőle az olvasói, a legkisebbektől a legkülönbözőbb rétegek legszélesebb köreiig, ami vigaszt adott számára a széles körű, költői-írói teljesítményéhez méltó kritikai elfogadás hiányával szemben is. Mialatt a méltatlan és nemtelen támadásokat is igyekezett méltósággal viselni, miként súlyos fizikai és lelki szenvedésekkel teli, hosszan elnyúló betegségét is.

Kerek ötven éve, hogy Kulcsár Ferencsel először találkoztam személyesen. Bár korábban is egybeterelt már bennünket a sors, amikor az előző évben a pozsonyi ifjúsági lap, az Új Ifjúság együtt hozta – Varga Imrével együtt – egy-egy versünket. Azóta minket, hármunkat, együtt tartottak számon, s bár ha szét is váltak útjaink, azok párhuzamosan haladtak tovább. Közös eszményeink, értékeink s hitünk a műveltség erejében – egy életre egybekapcsoltak bennünket, még ha nem is ugyanazon a nyelven mondtuk, mondjuk ugyanazt. Mert meggyőződésem, barátunk is tovább fogja mondani ugyanazt velünk. Legutóbb, s most már utoljára, az elmúlt esztendő végére Vilcsek Béla nemzedékünknek, s ezen belül hármunk pályájának szentelt *Hármaskönyve* hozott egy fedél alá minket, amit Kulcsár Ferenc még megélhetett, s röpke időre talán még halálos betegség szorításából is kiemelte őt.

Amikor haláláról barátainktól értesültem, előkerestem egy réges-régi, huszonöt évvel ezelőtti interjúmat, s azon gondolkodtam, lehet-e, illik-e valakit a maga szavaival búcsúztatnunk, nem utal-e ez saját mondandónk hiányára? Csakhogy ő több mint negyedszázada is ugyanazt mondta magáról, amit ma is feltétlenül el kell mondanunk róla.

Írói pályája első húsz évében, vallotta, az élet volt fontos a számára, s nem a lét. Mivel azonban az élet a lét egysége felé tart – az élet alatt a szubjektív életet, a lét alatt az *isteni ént* értve –, tékozló fiúként neki is haza kellett találnia az *atyai* házba. Ez magyarázza erőfeszítéseit is a világ megértésére. Mert, mondja, a civilizáció dadog, a kultúra beszél. Ugyanekkor – felfogásában – a költő magasabbra képes emelni a teremtést. Magasabbra, a fény felé. Mert szerinte, s ezt mondhatja vele a *kultúra* is – a világ szakrális jellegű, nem pedig szekuláris. És szakrális jellegű a kultúra is, mert a kultúrát ő mint *kultuszt* értette. Kulcsár hívő, vallásos ember volt, aki a világot végső soron teremtettnek, nem pedig létrehozottnak gondolta. Persze, nem a dogma értelmében tartotta magát vallásosnak, s életében nem is fogadott el semmiféle dogmát. Hitte azonban, hogy az ember a Szentlélek temploma. S annak a princípiumnak, amiben ő hitt, két temploma van: az ember és a világegyetem. A vers a szellemet és a világot pedig újra és újra megteremti, és a költői kép által *láthatóvá* teszi. A vers csak *okozat*, így ő, mely a világban meglévő *ok* miatt születik; ez *ok* pedig isten, ezt a világban benne levő okot nevezte őt istennek. Isten azt jelenti, hogy oda kell visszatérnünk, ahonnan elindultunk. „Én pedig – fejezte be egykori vallomását Kulcsár Ferenc – hiszek a lélek halhatatlanságában.” Mert Isten – minden.

Egyszer elmeséltem neki, a kisvilágunk másik szegletéből való bodrog-szentesinek, hogy gyerekkoromban, Csehszlovákiához csatolt izsai lurkók az országhatárt képező Dunán át beszélgettünk a Magyarországnak hagyott szőnyi gyerekekkel, udvaroltunk a túlparti lányoknak, címeiket cseréltünk; a víz hűségesen közvetítette egymáshoz a hangunkat. Ugyanígy biztos vagyok benne, hogy barátom, barátunk sem hagyott el most halálával bennünket, csak a *határ* jött közénk, *csak* valahogy átkerült a túlsó partra, s ezentúl így beszélgettünk már egymással: versei, egyéb írásai *folyamának* segítségével. Mert csak egyetlen örök valóság van, sugallta nekünk: az örökkévalóság. Az örökkévalóság pedig mi más lehetne, mint továbbra is úton, a másság egyazon útján maradni. Éppen ezért nem hiszem, hogy Kulcsár Ferenc a túlpartra jutva is, tétlenül tudna ücsörögni. Mi több, biztos vagyok benne, hogy ránk hagyott írásai, versei közvetítésével ott is mondja, változatlan hajtogatja felénk fordulva a magáét. Mert bár igaz, hogy az *idő* hallgat, de az *ember* beszél, s ez maradjon az ő esetében is most már mindéig így.